

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ (;)

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟΝ 14ο ΤΟΜΟ
του περ. « ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ »
Λ Α Ρ Ι Σ Α 1988

ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ (;)

**Η περιπέτεια ενός πηλιορίτη και η προσήλωσή-του
στο χρέος της ευγνωμοσύνης**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

‘Αγρυπνος πάντα ξέμεινε ο ελληνικός Λαός στην παρακολούθηση των μικρών και των μεγάλων στιγμών της καθημερινότητας. Διατηρώντας δηλ. μέσα-του ένα υγιές ένστικτο (μια προβολή, μπορώ να πω, της Δημιουργίας) έθεσε τον εαυτό-του σε θέση εποπτείας των ανθρώπινων με διπλό στόχο: πρώτα ν’ αφήσει τον απόφωνο κάποιων πράξεων, που αντανακλούσαν τις αρετές-του ή έστω να απαθανατίσει τα γεγονότα, που ασκούσαν μία συγκίνηση μέσα-του, κι ύστερα να αναπτύξει έναν ρόλο φρονηματικό στους συγκαίρι-νούς και στους κατοπινούς.

Από τέτια «θέση» της λαϊκής ψυχής, μαζί βέβαια κι από την ανάγκη της ψυχαγωγίας, ξεκίνησαν τα τραγούδια τα υμνητικά της παλικαριάς και του ξεχωριστού ήθους των ανθρώπων. Από τέτια «τοποθέτηση» γεννήθηκαν και τα άλλα, τα περιγραφικά περιστατικών της ζωής, κι από την αγωνία για την ευταξία και αρμονία του βίου αρμολογήθηκαν οι κύκλοι των θρύλων και των παραδόσεων. Μία συνεχική κι ερηγορική στάση του λαϊκού ανθρώπου να καλλιεργήσει κάποιες μορφές Παιδείας για την αναβάθμιση της ζωής και για τον εξευγενισμό του ατόμου.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΗΣ ΤΟΥ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑΤΟΣ

Στο χώρο των τραγουδιών, που σκοπεύουν τη συντήρηση γεγονότων ερεθιστικών του λαϊκού αισθήματος, ανήκει νομίζω και το «Τραγούδι του Ζήση», όπως επιγράφεται. Είναι γραμμένο σε 5 σελίδες λευκές (0,29x0,21 μ.) φυλαγμένες έως το καλοκαίρι του 1980 σε κάποιο βολιώτικο σπίτι. Εκείνη την εποχή το κτίσμα θα γκρεμιζόταν για να υψωθεί στη θέση-του μία πολυκατοικία και τα χειρόγραφα πετάχτηκαν στην αυλή. Περαιτέρω από κει τα επισήμανε ο τότε επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων της Γ’ περιφέρειας της Μαγνησίας Χρήστος Βαβύλης. Τα πήρε και τα φωτοτύπησε, δίνοντας και σε μένα ένα αντίγραφο (1).

Το τραγούδι καταγράφηκε στις 10 Νοεμβρίου 1909 από τον μακρινιτσιώτη γιατρό Ιωάννη Βάκατο, όπως το άκουσε από τη γυναίκα-του, από την ανωβολιώτισσα Ευθαλία Οικονομίδα - Βάκατου. Ο ίδιος ο καταγραφέας υπογραμμίζει στο τέλος τα καθέκαστα:

«Το ωραιότατον και συγκινητικώτατον τούτο δημώδες άσμα (τραγούδι) έγραψα καθά μοι το απήγγειλεν από μνήμης η σύζυγός-μου Ευθαλία, ήτις το είχε μάθει κατά την παιδικήν-της ηλικίαν».

Σήμερα το τραγούδι αυτό έχει σβήσει από την προφορική παράδοση της περιοχής και

της Μαγνησίας γενικότερα. Το πιο περίεργο είναι τούτο: όχι μονάχα οι στίχοι δεν σώθηκαν αλλά ούτε και το περιεχόμενό-τους έστω κι ως αναμνηστική ανάμνηση! Τόσο βαθιά έχει αλλοιωθεί κι εδώ η λαϊκή ψυχή.

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ

Το τραγούδι-μας αναβιώνει μία περιπέτεια του **ζαγοριανού Ζήση (2)**. Αρχοντόπαιδο και με οικονομική επιφάνεια αυτός, θέλησε να ξενιτευτεί. Μπαρκάρησε, λοιπόν, σε καράβι κι αναχώρησε. Για κακή-του τύχη, το πλοίο έπεσε πάνω σε αλγερινά καΐκια κι αιχμαλωτίστηκε. Αιχμάλωτο τώρα μετέφεραν το Ζήση στο μπέη. Δεν τον χάλασε. Του έκανε μόνο την πρόταση να αλλαξοπιστήσει και να ασπαστεί τον μουσουλμανισμό. Του έταξε μάλιστα και τιμητική θέση στην Τουρκία και ...χαρέμι καλό.

Η αντίδραση του αρχοντόπουλου της Ζαγοράς είταν άμεση. 'Όχι. Προτίμησε να ριχτεί στα σίδερα της φυλακής και να πεθάνει χριστιανός. Τον έδεσαν, λοιπόν, και τον πέταξαν στο μπουντρούμι. Σιδεροδεμένον, με κλάπες στα ποδιάρια και με βαριά κρικέλα στο λαιμό. Χρόνια εφτά στη φυλακή να συντηρείται μονάχα με ψωμί και με νερό! Είχε χάσει και κάθε επικοινωνία με τον έξω κόσμο ο βαριόμοιρος σκλάβος.

'Ηρθε, όμως, η ανέλπιστη σωτηρία από κει που δεν μπορούσε να φανταστεί. Κόρη γοητευτική είχε, λέει, ο πασάς. Τον αντίκρισε και τον συμπάθησε. Πήγαινε μάλιστα συχνά - πυκνά στη φυλακή κι έχυνε μαύρο δάκρυ, συμπάσχοντας με τον φυλακισμένο. 'Ενα πρωινό, άκουσε να βγαίνει παραπονιαρίκο τραγούδι από το μπουντρούμι. Τραγουδούσε τα πάθια-του ο φτωχός, τώρα πια, ζαγοριανός. Τραγουδούσε τη μάνα-του στο Πήλιο, που θα έλιωνε στο κλάμα. Τραγουδούσε τους φίλους τους πιστούς, που θα τον είχαν κιόλας λησμονήσει. Αναπολούσε και το σκύλο-του, που θα ψόφησε χωρίς τη μνήμη του αφεντικού-του. Αναθυμόταν στο τραγούδημα και την αυλή του σπιτιού-του, που θα χορτάριασε στην εγκατάλειψη. Πικρό φαρμάκι τον είχε ποτίσει έως τα βαθυκάρδια-του.

Δεν μπορούσε να αντέξει άλλο η τούρκισσα κόρη, κρυφή χριστιανή καθώς είταν. 'Εκλαιγε μαζί-του κι έπινε φαρμάκι, όλη την ημέρα. Τι κι αν ερχόταν η νύχτα, που σβήνει τις έγνοιες με τον ύπνο! Αδύνατο να κοιμηθεί η κόρη. Κάποια μεσάνυχτα σηκώνεται και βρίσκει τα κλειδιά της φυλακής. Τρέχει κι ανοίγει πόρτες: Σαράντα όλες - όλες. Βρίσκει τότε το Ζήση, τον καλημερίζει. Την αντιχαιρετάει κι αυτός. Την παίρνει για σκλάβο και δαύτην. Το αρνεϊται βέβαια, η τουρκοπούλα και κάνει την πρόταση στο φυλακισμένο: τι χωράφια-του μπορεί να δώσει για να τον αποφυλακίσει;

'Όλα τα θυσιάζει το άλλοτε αρχοντόπουλο για να εξαγοράσει τη λευτεριά-του: δυο σπίτια που έχει στο βουνό (Πήλιο) κι άλλα δυο στη Μακρινίτσα (3). Χωράφια αμέτρητα, όλα τα χαρίζει. Μα η κόρη συνέρχεται κι εξομολογείται: ούτε σπίτια θέλει ούτε κτήματα. 'Ενα μονάχα ζητάει από τον φυλακισμένο: να γίνει γυναίκα-του σε 3 χρόνια και 7 μήνες.

Δε διστάζει ο Ζήσης. Υπόσχεται, και βεβαιώνει με όρκους,ότι θα κρατήσει το λόγο-του. Τότε κι η κόρη του πασά σπάζει τα δεσμά-του και τον βγάζει έξω. Τον οδηγεί στο περιγιάλι. Τον φορτώνει μάλαμα κι ασήμι. Βγάζει και το δαχτυλίδι-της και το σπάζει στα δυο. Κρατάει το ένα και του δίνει το άλλο για να μην την ξεχάσει.

Πέρασαν τα 3 χρόνια και οι 7 μήνες. Περιμένε το μήνυμα του αγαπημένου-της αλλά τίποτα. Πάνω στην απόγνωσή-της, βρίσκει ένα ζαγοριανό καράβι (4), το φορτώνει μάλαμα και ξεκινάει. Μα η θάλασσα, άγρια, τλαιπωρεί καράβι κι ανθρώπους. Τρεις μήνες στα πέλαγα. 'Υστερα φτάνουν κάπου στο Πήλιο. Πετάγεται στη στεριά κι αρχίζει να ρωτάει, για να βρει το Ζήση. 'Όλη μέρα γυροφέρνει. Το βράδι συναντάει κάποιον βο-

σκό. Τον παρακαλεί να της πραβνει την πείνα με γάλα. Δεν αρνιέται αυτός. Γάλα και μιζήθρα να φάει η ξένη. Όμως αυτή για το άλλο νοιάζεται περισσότερο. Για την τύχη του αγαπημένου-της πληιορίτη.

Τύχη στραβή για την κόρη! Ο Ζήσης εκείνη την ημέρα θα είχε το γάμο-του με μια χριστιανή γυναίκα. Τ' αφήνει όλα και τρέχει. Φτάνει, επιτέλους, στο σπίτι του γαμπρού και βρίσκεται σ' ένα κλίμα γαμήλιων εκδηλώσεων. Λαλούμενα να παίζουν, κορίτσια και άντρες να χορεύουν. Στην πόρτα στέκεται ένας νέος, που υποδέχεται τους καλεσμένους. Τρέχει και τον ρωτάει μήπως τελείωσε ο γάμος. Δεν τελείωσε, ευτυχώς για την ξένη. Στη στιγμή βγάζει το μισό δαχτυλίδι, το δίνει στο νέο και τον παρακαλεί να το παραδώσει στο γαμπρό. Υπακούει αυτός και τρέχει να τον βρει. Τον συναπαντάει και του μιλάει για την ξένη με την ξεχωριστή ομορφιά-της. Του δίνει και το μισό δαχτυλίδι.

Δεν χάνει καιρό ο γαμπρός. Με δυο πηδήματα φτάνει στην πόρτα και πέφτει στην αγκαλιά-της. Φιλιούνται και κλαίνε. Μπροστά, όμως, στο τελεσίδικο γεγονός, η κόρη υποχωρεί. Ζητάει να φύγει πάλι, μια κι ο αγαπημένος-της παντρεύεται μιαν άλλη. Δεν στέργει στη φυγή αυτή ο γαμπρός και την κρατάει. Το παίρνει μυρουδιά και η νύφη και δακρύζει. Ειρωνεύεται μάλιστα τον μελλονύμφο, επειδή θέλει να έχει δύο γυναίκες. Μακριά, όμως, από αυτόν τέτια σκέψη. Θέλει μία και μόνη. Αυτήν στην οποία χρωστάει τη λευτεριά-του. Η άλλη επομένως δεν έχει τώρα θέση. Τη φορτώνει ασήμια και μαλάματα και την ξαποστέλνει στο σπίτι-της με τη συνοδεία 20 παλικαριών.

Στο μεταξύ φτάνει κι ο παπάς με τα στέφανα στα χέρια, ανήξερος για τα συμβάντα. Ο γαμπρός, όμως, τον προτρέπει να αφήσει τα στεφάνια και να βγάλει την κολυμπήθρα. Μέσα εδώ βαφτίζεται και γίνεται χριστιανή η τουρκοπούλα, το πρόσωπο της σωτηρίας του άλλοτε φυλακισμένου πληιορίτη. Ύστερα από τα βαφτίσια έγινε κι ο γάμος.

Ας δούμε, όμως, τώρα αυτό το τραγούδι.

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Ο Ζήσης τ' αρχοντόπουλο της Ζαγοράς αφέντης
βουλευεται στην ξενητιά να πλανηθή στα ξένα.
Κι εκεί που ταξειδεύανε με τα πανιά γεμάτα,
Αλγερινοί επρόκαναν με τα γοργά καϊκια
και σκλάβο τον επιάσανε κι αυτόν και τους δικούς-του. (5)
Αλγερινοί τον έφεραν στου μπέη το κονάκι.
- Προσκύνα, Ζήση, τον πασσά να γίνης μουσουλμάνος,
άρχοντας να 'σαι σαν κι εμάς, να 'χης καλό χαρέμι.
- Δεν προσκυνώ εγώ πασσά, δεν πάγω στο τζαμί-σας,
μόν' μένω σκλάβος-σας εδώ, στα σίδερ' ας πεθάνω!
Στα σίδερα τον έβαλαν και κλάπες στα ποδάρια,
κρίκο βαρύ τον πέρασαν στον εύμορφο λαιμό-του.
Τον έχωσαν στη φυλακή, σε σκοτεινό χαμόγι
και με ψωμί και το νερό επέρασ' επτά χρόνια,
χωρίς να ξέρη ο δύστυχος τι γίνεται στον κόσμο.
Μια κόρην είχαν ο πασσάς, μια κόρη μαυρομάτα
σαν κυπαρίσσι λιγερή, γλυκιά σαν το φεγγάρι,
κι ήτο καλή Χριστιανή, σαν άγγελος ωραία (6).

Μια τέτοια κόρη ο άπιστος δεν έπρεπε να έχη.

Κάθε αυγή, επήγαινε κοντά στη φυλακή-του
κι έχυνε μαύρα δάκρυα για τον φυλακισμένο.

Μία αυγή, αυγή χρυσή, καλοκαιρ'νή ημέρα
που κελαϊδούσαν τα πουλιά και τ' άνθη εμυρίζαν,
ένα τραγούδι άκουσεν από βαθειά να βγαίνει.

Κι ο Ζήσης ο κακόμοιρος έκλαιγε τον καϋμό-του.

- Τα μάτια της μανούλας-μου θα καιν από το κλάμα
κι οι φίλοι-μου οι μπιστικοί (7) δεν θα μιλούν για μένα.

Κι ο σκύλος-μου θα ψόφησε χωρίς να με θυμάται,
και του σπιτιού-μου η αυλή θα 'ναι χορταργιασμένη.

Η τούρκισσα επρόβαλε με δάκρυα στα μάτια.

'Όλη μέρα θλιβόντανε, την νύκτα δεν κοιμάται.

Μεσάνυκτα σηκώνεται και σαν βρουκόλακας πατεί (8).

Κλέφτει κλειδιά της φυλακής, χωρίς να κάνει κρότο.

.....και στο προσκεφαλό του(9)

Φθάνει στη μαύρη φυλακή με τα κλειδιά στα χέρια.

Ανοίγει θύρες και σφαλνά, ανοίγει, ξανανοίγει.

Σαράντα θύρες άνοιξεν ώσπου να ρθη στο Ζήση.

- Καλήμερά-σου, Ζήση-μου!

- Καλώς-την την κοπέλα.

Κι ο Ζήσης την εκύτταζε με μάτια θαμπωμένα.

- Για πες-μου, κόρη εύμορφη, σκλάβα και συ θε να 'σαι.

Κάτσε κοντά-μου λιγερή, και πες-μου πόθεν είσαι;

- Δεν είμαι σκλάβα, Ζήση-μου, μόν' είμαι μουσουλμάνα.

Ως τι κτήματα κρατείς, ως τι χωράφια έχεις;

Ως τι θα δώσης την καλή που θα σ' ελευθερώση;

- Έχω δυο σπήτια στο βουνό και δυο στη Μακρυνίτσα.

'Έχω χωράφια περισσά που μετρημούς δεν έχουν.

'Όλα στα δίνω, λιγερή, αν θα μ' ελευθερώσης.

- Δεν θέλω 'γω τα σπήτια-σου, δεν θέλω τα χωράφια-σ',

μόν' θέλω να μου ορκισθής και τάμα να μου κάνης,

μήνας επτά και χρόνους τρεις γυναίκα να με πάρης.

- Μα το Θεό που προσκυνώ, μα το καλό που θέλω,

μα τη μανούλα-μου αν ζη, μα τη γλυκειά πατρίδα,

σ' ορκίζομαι, κοπέλα-μου, γυναίκα να σε πάρω...

Τα σίδερα του έσπασε μονάχη-τ'ς η τουρκάλα,

τον έβγαλ' απ' τη φυλακή, τον πάγ' στο περιγυάλι (10)

κι εις την ποδιά του έδωκε, μάλαμα και ασήμι

κι εις τ' ακρινό-της δάκτυλο φορεί το δακτυλίδι.

Βγάξει το σπάζει σαν γυαλί, το κάνει δυο κομμάτια.

- Να! Πάρε, Ζήση, το μισό, ετούτο το κομμάτι,

να μην ξεχνάς πως σ' αγαπά του Αλγεριού η τούρκα (11).

Ακόμη δεν επέρασαν τρεις χρόνοι κι επτά μήνες,

η τούρκα επεθύμησε τον ξένο π' αγαπούσε.

Και η καρδιά-της έλεγε, «θα ξέχασεν ο ξένος

κι άλλην θα στεφανώθηκε, ρωμιά αρχοντοπούλα».

Καράβιν, εύργν έτοιμον, ζαγοριανό καράβι,
και βάζει μέσα μάλαμα, πολύ μαργαριτάρι.
Τρικοβαρούσεν (12) ο βοριάς, πονέντης και λεβάντης
και το καράβι έφευγε στα κύματα τα μαύρα.
Βοήθησεν η Παναγιά κι ο άγιος Νικόλας
κι ελευ(θε)ρώθη το καράβ', επάν' στους τρεις τους μήνας.
Βγήκαν οι ναύταις το ταχύ να πάγουν στο κονάκι
βγήκε κι η τουρκοπούλα έρημη και μονάχη.
Επήρε δρόμους το στρατί, στρατί και μονοπάτι,
όλο ρωτά, ξαναρωτά, του Ζήσ' το σπήτι να 'βρη.
Χαράματα ξεκίνησε, το βράδυ περπατούσε
κι εκεί προς το βασίλεμα ξανοίγει (13) έναν βλάχο
που βόσκει χίλια πρόβατα σε πράσινο χωράφι.
- Καλήσπερά-σου, βλάχο-μου.

Καλώς-την την κοπέλα.

- Για δος-μου γάλα, βλάχε-μου, κι ο θιος ας σ' ευλογήση.
- Πιε γάλα της κατσίκας-μου και φάγε και μιζήθρα,
κι αν θέλεις και λίγο κρασί, πήγαινε παραπέρα,
που είν' το σπήτ' τ' αφέντη-μου και σήμερα 'χει γάμο.
- Ποιος είναι ο αφέντης-σου και τίνος είν' ο γάμος;
- Ο Ζήσης είν' ο αφέντης-μου κι ο γάμος είν' δικός-του.
Ψιλή φωνίτσα έβγαλεν, όσο κι αν ημπορούσε,
και τρέχει, τρέχει πεταχτά, χωρις να πιη το γάλα.
Βλέπει τα σπίτια ανοιχτά και τα παιγνίδια (14) παίζουν,
και τα κορίτσια χόρευαν στα άσπρα εντυμένα,
και οι λεβέντες χόρευαν με ρούχα τσακισμένα.
Στη θύρα στέκετ' ένας νηός που δέχεται τους ξένους.
- Να ζήσης, άξιο παιδί, τελείωσεν ο γάμος;
- Όχι, κοπέλα εύμορφη, δεν άρχισεν ακόμη.
- Πάρε το δακτυλίδι το μισό, ετούτο το κομμάτι,
και τρέξε, δος-το του γαμβρού, να βγη να τον συντύχω (15).
Κι ο νηός που στέκει στην αυλή, ευθύς αλλοξοψιάζει, (16)
και τρέχει, τρέχει στο γαμβρό, το χέρι-τ' τον τραβάει.
- Τ' έχεις, παιδί-μου, κι είσαι κόκκινο, κι είσαι τρομαγμένο;
- Όλαις, κυρ-Ζήση, ταις καλαίς της Ρούμελης ταις είδα,
μα κάτω είναι μια καλή, που ταις περνάει ούλαις!
- Πες-την να έρθη στο χορό, κρασί να την κεράσω.
- Στη θύρα στέκει μοναχή, να σε συντύχη θέλει.
Το δακτυλίδι μου 'δωκεν, ετούτο το σπασμένο.
- Μήπως είν' η αγάπη-μου, του Αλγεριού η τούρκα;
Δύο πηδήματ' έκανε, στην θύρα την εφθάνει.
Την αγκαλιάζει τη φιλεί και κλέγουν και φιλιούνται...
- Αφ'σε-με, Ζήση-μ', αφ'σε-με.....
Εσύ τώρα παντρεύεσαι κι εγώ πρέπει να φύγω.
- Όχι, αγάπη-μου γλυκειά, δεν φεύγεις από μένα!
Αφ' ου σε στέλλει ο Θεός, πώς γίνεται να φύγης;
Ως και η νύμφη θύμωσεν, η στολισμένη νύμφη.

Εθύμωσε κι εδάκρυσε και λόγια του μιλούσε.
 - Η αγάπη-σου βαστά πολύ, πάρα πολύ, αφέντη!
 Θέλεις μια νύμφη το πρωί, το βράδυ θέλεις άλλη!
 - Σώπασε νύμφη της αυγής και μη παραπονιέσαι,
 γιατί η νύμφη του βραδιού μ' έσωσε τη ζωή-μου.
 Εγώ πάλι στο σπήτι-σου σ' έστειλνα μ' είκοσι παλικάρια (17)
 όλο μ' ασήμ' και μάλαμα κι όλο μαργαριτάρια.
 Να κι ο παππás που έρχεται με στέφανα στα χέρια.
 - Αφ'σε παππά-μ', τα στέφανα και πάρε κολυμβήθρα.
 'Ηλθε κοπέλα τούρκισσα να βαπτισθή Ελένη.
 Την τούρκισσα εβάπτισε, την τούρκα στεφανώνει.

*

Η τελευταία σελίδα κλείνει με τούτη την διευκρίνηση: «Το ωραιότατον και συγκινη-
 τικώτατον τούτο δημώδες άσμα (τραγουδι) έγγραψα καθά μοι το απήγγειλεν από μνήμης
 η σύζυγός-μου Ευθαλία, ήτις το είχε μάθει κατά την παιδικήν-της ηλικίαν.

Εν. Μακρυνίτση τη 10η Νοεμβρίου
1909 εννέα
ο γράψας
Ιωαν. Βάκατος».

ΕΝΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΚΟΙΤΑΓΜΑ

Νομίζω πως το τραγούδι δεν είναι γνήσιο δημοτικό. Φυσικά δεν είναι και λόγιο. Θέλω να πω πως, ενώ πλάστηκε από λαϊκό άνθρωπο (αλλά με κάποια μόρφωση) δεν πέρασε στη γενικότερη χρήση του Λαού, για να στρώσουν οι αιχμές-του και να εξομαλυνθούν οι φραστικές τραχύτητές-του, να στρογγυλευτεί και να τονρευτεί, να δουλευτεί γενικά από στόμα σε στόμα, για να πάρει την οριστική μορφή-του.

Εδώ το «στρώσιμο» και το «τόρνεμα» των στίχων δεν τα συναντούμε παντού. Τόσοι στίχοι που μένουν ωμοί, σκληροί, απελέκητοι. Ακόμα, τόσες τεχνικές ατέλειες σε στίχους. Ατέλειες που επηρεάζουν, καταστρέφοντας εδώ κι εκεί το ιαμβικό μέτρο, ή αυξομειώνουν κι αυτόν τον δεκαπεντασύλλαβο. Ας δούμε τέτιες περιπτώσεις:

1) στ. 14: Και με το ψωμί και το νερό επέρασ' επτά χρόνια (16 συλλαβές, 9 στο α' ημιστίχιο με σπάσιμο του μέτρου).

2) στ. 32: Μεσάνυκτα σηκώνεται και σαν βρουκόλακας πατεί (16 συλλαβές).

3) στ. 43: Ως τι κτήματα κρατείς, ως τι χωράφια έχεις; (15 συλλαβές, 7 στο α' ημιστίχιο με σπάσιμο του μέτρου).

4) στ. 72: Βγήκε κ' η τουρκοπούλα έρημη και μονάχη (14 συλλαβές, 7 στο α' ημιστίχιο με σπάσιμο του μέτρου και στα 2 ημιστίχια).

5) στ. 93: Πάρε το δακτυλίδι το μισό, ετούτο το κομμάτι (17 συλλαβές, 10 στο α' ημιστίχιο με σπάσιμο του μέτρου).

6) στ. 97: Τ' έχεις, παιδί-μου, κι είσαι κόκκινο κι είσαι τρομαγμένο (17 συλλαβές, 10 στο α' ημιστίχιο με σπάσιμο του μέτρου).

7) στ. 116: Εγώ πάλι στο σπήτι-σου σ' έστειλνα μ' είκοσι παλικάρια (17 συλλαβές, 10 στο α' ημιστίχιο με σπάσιμο του μέτρου).

Ενισχυτικά της θέσης-μου ότι το τραγούδι δεν τρίφτηκε στο στόμα του Λαού, αλλά έμεινε κτήμα μιας μικρής ομάδας, είναι και η χρήση κάποιων λέξεων, τύπων λέξεων και φράσεων, που δεν συνηθίζονται, νομίζω στο δημοτικό τραγούδι. Παραθέτω μερικές: πλανηθή, αυγή, εμυρίζαν, ήτο καλή χριστιανή, έκλαιγε τον καημό-του, θα καιν' από το κλάμα, κι ο σκύλος-μου θα νόφησε κλπ. Όσοι έχουν κάποια ακουστική εξοικείωση με την δημοτική Ποίηση, θαρρώ, δεν θα δεχτούν ούτε τις πιο πάνω λέξεις, ούτε τους τρόπους έκφρασης, ούτε το περίτεχνο στοιχείο που συναντούμε δω κι εκεί.

Ύστερα είναι κι άλλοι, που όχι μόνο απομακρύνουν το στιχούργημα από τη γνήσια λαϊκή Ποίηση, αλλά το αδυνατίζουν κιόλας. Λείπει δηλαδή σε πολλά σημεία η φραστική δόμηση του δημοτικού τραγουδιού, ο νευρώδης στίχος, η σφιχτή δομή, ενώ το περιεχόμενο ξετυλίγεται μονότονα και γίνεται διήγηση, που ωστόσο δεν κουράζει. Το κρατούν στο χώρο κάποιας ενάργειας μερικά γνωρίσματα δημοτικού τραγουδιού. Πρώτα-πρώτα δίνεται έμφαση στην πράξη και τα επεισόδια διαδέχονται το ένα τ' άλλο σε μία ευθύγραμμη εξέλιξη, πάντοτε όμως σε ρεαλιστικό επίπεδο. Υπογραμμίζονται, ακόμα, γεγονότα με απερίτεχνο (στο μεγαλύτερο μέρος) τρόπο, με αποφυγή των λεπτομερειών, κι είναι χτυπητός ένας παλμός ζωής στους στίχους, εκτός από εξαιρέσεις. Τόσες λέξεις που έχουν κίνηση και ζωντάνια, κι ο κάθε στίχος την εννοιολογική αυτοτέλειά-του, στοιχεία δηλαδή γνήσια του δημοτικού τραγουδιού. Είναι, ακόμα, και η κατακλειδα-του, που σφραγίζεται με ιστορικών ενεστώτα: «την τούρκα στεφανώνει», ένα στοιχείο που δίνει παραστατικότητα και διάρκεια στην καλή πράξη του νέου. Αξιοσημείωτη και η αποστροφή προς την ομορφιά της τουρκάλας νέας «κόρη μαυρομάτα, σαν κυπαρίσσι λυγερή, γλυκιά σαν το φεγγάρι... σαν άγγελος ωραία». Οι δύο τελευταίες παρομοιώσεις είναι άγνωστες, από όσο ξέρω, στο δημοτικό τραγούδι. Ωστόσο είναι μέσα στην τακτική του λαϊκού συνθέτη η σύγκριση της ομορφιάς γυναικών ή και παλικαριών με ανάλογα αντικείμενα, για να μεγαλοποιούνται με την υπερβολή τα αξιοπρόσεχτα χαρακτηριστικά.

Θεωρώντας, λοιπόν, τα παραπάνω, μπορώ να ανακεφαλαιώσω. Η πληριότιχη (;) σύνθεση πρέπει, θαρρώ, να θεωρηθεί ως ένα χρονογραφικό στιχούργημα, που έχει κοπεί στα μέτρα του δημοτικού τραγουδιού, με τούτη όμως τη διαφορά: η τεχνική-του απλά εγγίζει αυτό το τραγούδι, δεν ταυτίζεται. Επομένως, νομίζω πως πλάστηκε από πρόσωπο με μικρή σχολική μόρφωση, που ενζούσε την κοινωνική οργάνωση κι είχε βιώσει μέσα-του την δημοτική Ποίηση, δεν μπόρεσε και να το αφομοιώσει, να το δεχτεί γόνιμα κι αποδοτικά μέσα-του.

Γιαυτό και θέλω να πιστεύω πως ανήκει μέσα στο πλαίσιο της καινούργιας ποιητικής νοοτροπίας, που συναντούμε συνήθως στα προχωρημένα μετεπαναστατικά χρόνια. Μιάς νοοτροπίας της αστικής τάξης, που δεν αφήνει ατραγούδια τα εντυπωσιακά καθέκαστα της καθημερινότητας του χωριού. Κυρίως για να τα σατιρίσει ή για να τα διαωνίσει, επειδή άσκησαν συγκίνηση στον τόπο.

Μέσα από την ταχτική αυτή, που φτάνει έως τα χρόνια-μας σε αρκετά χωριά και του Τόπου-μας (18) σκαρώθηκαν συνθέσεις, με μικρή ποιητική αξία βέβαια, ζευγαρωτά ομοιοκατάληκτες, οι οποίες και διατηρούνται στο μνημονικό των μεγαλύτερων. Η βαθιά αλλοίωση της λαϊκής ψυχής τα ξέκοψε από την παλιά τεχνική, και μπροστά στην αγωνιώδη προσπάθεια του ποιητάρη να βρει το ομοιοκατάληκτο, θυσιάζει τόσες φορές μέτρο και ρυθμό, κυριολεξία και σύνταξη ακόμα.

Τέτια τραγούδια ο Κυριακίδης τα ονόμασε «ημιλαϊκά», ένας όρος, που δε βλέπω να συνεχίζεται σήμερα. Ο ίδιος, ακόμα, υιοθετεί και μία άλλη κατηγορία τραγουδιών, τα περιστατικά, όπως τα ονομάζει. Αλλά ο όρος αυτός δεν έχει, επίσης, επικρατήσει, κι ύστερα νομίζω πως το στιχούργημά-μας πλησιάζει (ίσως) στην παραλογή (19), αν θεω-

ρθηί βέβαια πλαστό το περιεχόμενο. Προς την κατάληξη-του φαίνεται να ευθυγραμμίζεται με τα τραγούδια της αγάπης, αλλά δε νομίζω πως μπορούμε να το εντάξουμε εδώ.

Τα περιστατικά τραγούδια διασώζουν καθέκαστα της καθημερινότητας με τοπικό χαρακτήρα. Όλα τούτα, παρατήρησε ο Στίλπων Κυριακίδης (20) «ως επιτοπλείστον (είναι) ανάξια λόγου ποιητικώς, είναι (όμως), άξια προσοχής και συλλογής ως δείγματα εντελώς πρωτογόνου και αδιάπλάστου λαϊκής εμπνεύσεως». Το περιεχόμενο, όμως, της σύνθεσής-μας θαρρώ πως ξεπερνάει το τοπικό ενδιαφέρον και γίνεται αντικείμενο γενικότερης σημασίας. Εδώ λειτουργούν 2 θετικές δυνάμεις - βασικά γνωρίσματα του ελληνικού Λαού. Είναι πρώτα η άρνηση του αρχοντόπουλου της Ζαγοράς να αλλαξοπιστήσει, κι είναι ύστερα η τήρηση μιάς υπόσχεσης, που γίνεται με όρκο: Να παντρευτεί τη γυναίκα, που του χάρισε την πολύτιμη λευτεριά-του. Η άρνηση πάλι του ζαγοριανού να τουρκέψει και να αποχτήσει προνόμια, και να αποφύγει τη φυλακή, είναι μία στάση ζωής καταξιωμένη στο δημοτικό τραγούδι. Αυτή η αποφασισμένη απάντηση στην πρόταση των Τούρκων, έρχεται να θυμίσει αντίστοιχες θέσεις, όπως του Θανάση Διάκου και του Λιάκου, μια απάντηση, που κυρώνει το πάθος προσήλωσης στην πίστη και στην πατρίδα. «Όσο 'ν' ο Λιάκος ζωντανός, πασά δεν προσκυνάει...» (21). Ένα πάθος που τονίζεται στο τέλος και με την προτροπή του Πηλιορίτη να βαφτιστεί χριστιανή η τουρκάλα, πριν από το γάμο-τους.

Η τήρηση, πάλι, της υπόσχεσης να προτιμήσει για σύντροφο της ζωής-του την ευεργετιδά-του, αποτελεί γενικότερη αρετή του Λαού, που δηλώνει συνέπεια συμπεριφοράς και μια μορφή γνησιότητας του ανθρώπου. Έτσι παίρνει τη θέση κάποιων ηρωικών μορφών και υψώνεται στον θαυμασμό-μας το αρχοντόπουλο της Ζαγοράς.

*

Η περιπέτεια του ηλιορίτη νέου είναι βαθιά συγκινητική. Φεύγει για τα ξένα, αν και αρχοντόπουλο, πιάνεται αιχμάλωτος και ρίχνεται στις φυλακές. Η τουρκάλα κόρη λιμπίζεται τα νιάτα-του κι ανοίγει τη φυλακή (40 πόρτες, ένας αριθμός ιερός για τη λαϊκή ψυχή, συνηθισμένη υπερβολή στα δημοτικά τραγούδια). Ο νέος προσφέρει όλα τα έχοντά-του, εξαγοράζοντας τη λευτεριά-του (ανώτερο το αγαθό της ελευθερίας από κάθε υλικό αγαθό). Η τούρκισσα το απορίπτει και υποβάλλει άλλη πρόταση: Να γίνει γυναίκα-του. Βάζει και χρονικά όρια: 7 χρόνια και 3 μήνες (και οι δύο αριθμοί διατηρούν για το Λαό έναν τόνο ιερότητας). Ο νέος δέχεται και παίρνει το μισό δαχτυλίδι της τουρκάλας, ως υπόμνηση και δείγμα του δεσμού-τους.

Προτού συμπληρωθεί ο καιρός, η τούρκισσα έρχεται στο Πήλιο με ένα ζαγοριανό κάραβι (υπογράμμιση της οικειότητας του καραβιού με τον αγαπημένο-της). Το βοήθησε να φτάσει η Παναγιά κι ο Αϊ-Νικόλας (ολοζώντανη η συνάρτηση του λαϊκού ανθρώπου με τους αγίους-του και χτυπητή η ετοιμότητά-τους για το ποθούμενο). Βγαίνει λοιπόν, στο Πήλιο κι αρχίζει την επίμονη κι επίπονη προσπάθεια να ανακαλύψει το σπίτι του λατρευτού-της (υπόμνηση του επιβαλλόμενου αγώνα για την υλοποίηση ενός μεγάλου στόχου). Συναντά βοσκό κι ενημερώνεται σχετικά (έμμεση αναφορά στις αγριοτοπιές που περπάτησε, για να ενισχυθεί η εντύπωση της επιμονής κι από την άλλη η αναγκαιότητα της προσπάθειας για την επιτυχία του σκοπού). Κατατοπίζεται με τον τρόπο των ερωταποκρίσεων (γνωστό μοτίβο των δημοτικών τραγουδιών από τον Όμηρο ακόμα). Τρέχει, λοιπόν, κι αντικρίζει τη χαρά του γάμου: Σπίτια ανοιχτά, τα λαλούμενα να παίζουν, τα κορίτσια και τ' αγόρια να χορεύουν (μάλλον χωριστά) με τα πιο καλά-τους ρούχα. Ζυγώνει και ρωτάει το νιο, που υποδέχεται τους ξένους (τέτια συνήθεια δεν υπήρχε

στο Πήλιο από όσο γνωρίζω). Δίνει το μισό δαχτυλίδι για το γαμπρό (αδιαφιλονείκητο δείγμα της αμοιβαίας υπόσχεσης του γάμου-τους) κι ο νέος τρέχει κι αναγγέλλει τον ερχομό της άγνωστης με αναφορά και στη μοναδική ομορφιά-της (η υπεροχή της ομορφιάς γίνεται με τη συντριπτική σύγκριση της ξένης με όλες τις ρουμελιώτισσες, επομένως ο ριμαδόρος θέλει ρουμελιώτη το νέο του γάμου).

Το μισό δαχτυλίδι (αποδεικτικό στοιχείο) φέρνει τη λύση της απορίας. Αγκαλιές, φιλία και κλάματα των δύο παλιών εραστών. Διακριτικά, όμως, η τουρκάλα υποχωρεί μπροστά στα τελεσιδικα, γεγονότα (ανωτερότητα μα και κατανόηση της θέσης του γαμπρού). Συνεπής, όμως, ο γαμπρός, αναθυμάται το λόγο - συμβόλαιο. Μπαίνει τότε στη μέση η ντόπια νύφη για να απευθύνει λόγια προσβλητικά στο γαμπρό, στον άντρα που θα έπαιρνε. Αυτός της εξηγείται. Την ικανοποιεί υλικά και την εξαποστέλνει σπίτι-της με τιμητική συνοδεία παλικαριών (μια μορφή αποζημίωσης αλλά και προσπάθεια να μετριαστεί η άσχημη ψυχολογική κατάσταση της νύφης). Τέλος στεφανώνεται την τουρκάλα, που τον έσωσε κάποτε, αφού πρώτα τη βάφτισε χριστιανή (αποκατάσταση δικαιοσύνης, αλλά και μία μορφή λύτρωσης της λαϊκής ψυχής).

*

Θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει το περιεχόμενο πλαστό, μία φανταστική διήγηση. Δεν ταυτίζομαι με τη θέση αυτή. Όχι ότι βλέπω βεβαίως επίπεδα αληθινά σε όλο το μάκρος του ποιήματος. Τον βασικό πυρήνα-του, όμως, τον δέχομαι, θεωρώντας πως ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα: ξενιτεμός του ζαγοριανού, γνωριμία με την τουρκάλα, γυρισμός στη Ζαγορά, ετοιμασίες του γάμου, ερχομός της τουρκάλας (με δικούς-της ανθρώπους βέβαια), εκχριστιανισμός-της, στεφανώματα στο τέλος. Γύρω από αυτά τα επεισόδια πλέχτηκε, θαρρώ, κι ο μύθος, ένα συνηθισμένο φαινόμενο στα τραγούδια και στις παραδόσεις-μας.

Δέχομαι τα παραπάνω σημεία και για τον πρόσθετο λόγο ότι ένας απόηχος σχετικού περιστατικού συντηρείται σε 2 πηγές. Η μία είναι το δημοτικό τραγούδι του Πηλίου «Η επάνοδος», το οποίο δημοσίεψε ο παλιός λόγιος της Τσαγκαράδας Γεώργιος Αδρακτάς στην εφημ. «Εβδομάς» [έτος Στ', αρ. 6/11-2-1889]. Έχουμε κι εδώ το στοιχείο της επιστροφής ενός παντρεμένου πηλιορίτη, ύστερα από 12 χρόνια απουσία, και μάλιστα την ημέρα που είχε οριστεί ο γάμος με κάποιον άλλον χωριανό. Έχουμε, τέλος, και την ίδια κατάληξη: Η νύφη μόλις είδε τον ξενιτεμένο άντρα-της, έδωσε τον άλλον που θα έπαιρνε εκείνη την ημέρα. Μαζί μ' αυτόν έδωσε και το συμπεθεριό με την υπογράμμιση:

Εμένα ήρθ' ο άντρας-μου, και ήλθε ο καλός-μου
το πρώτο-μου στεφάνι.

Η δεύτερη πηγή, που πείθει νομίζω για την αλήθεια του κεντρικού κορμού του στιχουργήματος, είναι η προφορική παράδοση του Προμιριού, στο νότιο Πήλιο. Φορείς-της 3 προμιριώτισσες, γεννημένες στα χρόνια 1873-1882 (22). Όπως μου έλεγαν, λοιπόν, χωριστά, επέστρεψε κάποτε από τα ξένα η αραβωνιαστικιά κάποιου πηλιορίτη, τη μέρα που αυτός θα παντρευόταν με άλλη. Δεν μπορούσαν, όμως, να μου προσδιορίσουν τίποτα άλλο. Οι παλιοί στο Προμίρι αόριστα μιλούσαν για το γεγονός..

Μάρτυρας, ύστερα, της πραγματικής ιστορίας είναι και το ίδιο τραγούδι. Πώς θα δημιουργούνταν χωρίς τον ανάλογο ερεθισμό; Χωρίς έναν πυρήνα αλήθειας είταν δυνατό να συγκινηθεί παραγωγικά ο λαϊκός συνθέτης του Πηλίου; Να πλάσει, μάλιστα, τόσους στίχους μέσα από την ανυπαρξία των γεγονότων; Το μάκρος του ποιήματος δηλώνει, νομίζω, και το βαθμό της συγκίνησης του συνθέτη, την επίμονη διεργασία μέ-

σα-τού όσο να το σκαρώσει, αλλά φανερώνει και την επιμονή-του να αφήσει τον από-φωνο του περιστατικού στους αιώνες.

Άφησα τελευταία 2 προβλήματα: Την καταγωγή του στιχουργήματος και την ηλικία-του. Τα στοιχεία, βεβαίως, συνηγορούν στην άποψη της πηλιορίτικης ιθαγένειας. Εκεί που ξετυλίχτηκε το βασικό επεισόδιο, εκεί και αρμολογήθηκε η σύνθεση. Καμιά ωστό-σο απόδειξη θεμελιωτική της άποψης δεν έχουμε. Ούτε σε γραφτό κείμενο ούτε στην προφορική παράδοση. Πρέπει, επομένως, να σταθούμε στα δεδομένα που έχουμε. Πηγή του τραγουδιού είναι η Ευθαλία Βάκατου από τον Άνω Βόλο. Εκεί έζησε τα παιδικά-της χρόνια κι επομένως εκεί και οικειώθηκε με τους στίχους. Αυτό σημαίνει ότι οι στίχοι κυκλοφορούσαν ακόμα εκεί στις αρχές του αιώνα-μας, χωρίς μουσική, βέβαια, όπως πι-στεύω.

Η κυκλοφορία τούτη, δε νομίζω πως μπορεί να προσδιορίσει και τον χρόνο της γένε-σης του στιχουργήματος. Στα σίγουρα πάντως, πρέπει να σκαρώθηκε αμέσως μετά τον γάμο του Ζήση με την τουρκάλα. Τέτιο, όμως, βαρυσήμαντο γεγονός για την κοινωνική ζωή του χωριού, θα άφηνε δυνατή μνήμη στο μέλλον του τόπου. Κανείς, ωστόσο, από τους πληροφορητές-μου, τους γεννημένους μετά το 1877, δεν είχε ακούσει τίποτα σχετι-κά.

Πιο κοντά στην αλήθεια θα είμαστε, θαρρώ, αν αναγάγουμε την πρωταρχή-του στα χρόνια του ξενιτεμού των Πηλιοριτών, στα πρώτα δεκάχρονα του 18ου αι. κι ύστερα. Εί-ταν οι καιροί που έφευγαν τα νιάτα του Πηλίου για την Ευρώπη, κυρίως, να σοδέψουν πλούτη κι ευτυχία. Εποχή, τέλος, που άνθιζε η πηλιορίτικη ναυτιλία με τα ξακουσμένα «ζαγοριανά καράβια». Δεν το νομίζω, μολαταύτα, τόσο παλιό. Οι πολλές ατεχνίες-του και τα τόσα αδύνατα σημεία-του, πιστεύω πως συνηγορούν σ' αυτή τη θέση. Διότι είναι γνωστό πως όλα τα τραγούδια των χρόνων εκείνων διακρίνονται για την μορφική τε-λειότητά-τους. Ύστερα, άμα κατέβαινε από τόσο παλιά, θα τριβόταν από στόμα σε στό-μα και θα λειαινόνταν οι σκληρότητές-του.

Για την ταπεινή-μου γνώμη, λοιπόν, το ποιητικό τούτο σύνθεμα πρέπει να είναι δημιούργημα των μετεπαναστατικών χρόνων. Είταν χρόνια, που ο πηλιορίτης είχε αρχί-σει πια να ξεστρατίζει από το δρόμο των πατέρων-του, όπως κι ολόκληρος ο ελληνικός Λαός κι επομένως και από τη γνήσια ποιητική της Χώρας. Οι ατεχνίες-του εδώ, νομίζω, το εντάσσουν. Συντέθηκε από ανώνυμο πηλιορίτη και δεν πήρε το κύρος της γενικής αποδοχής. Έτσι ξέμεινε σκληρό, απελέκτο και δύσκαμπτο μορφικά, ικανό, όμως, να συγκινήσει ψυχές και να γίνει κτήμα της μνήμης από την Ευθαλία Βάκατου.

Θεός σχωρέστηνε κι αυτήν και τον άντρα-της, που μας άφησαν μία μαρτυρία του πνευματικού Χώρου-μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) Ένα αντίγραφο, επίσης, έδωσε και στον συνάδερφό-μου Κώστα Λιάπη, ο οποίος δημοσίεψε το τραγούδι με μικρό σχόλιο στη βολιώτικη εφημερίδα «Η Θεσσαλία» (φ. 11-1-1981) με 2-3 φραστικές διαφορές, όπως θα δούμε πιο κάτω.
- 2) Πιθανόν να καταγόταν από τη συγκεκριμένη πολίχνη τρυ Πηλίου, τη Ζαγορά. Πιθανόν, όμως, κι αυτό φαί-νεται πιο σίγουρο, από άλλο πηλιορίτικο χωριό, μια κι ολόκληρο το Πήλιο λεγόταν παλιότερα Ζαγορά.
- 3) Ίσως, λοιπόν, καταγόταν από τη Μακρινίτσα. Κανείς πάντως από όσους ρώτησα στο χωριό αυτό, δε γνωρίζει τίποτα σχετικά.
- 4) Όλα τα καράβια του Πηλίου λέγονταν ζαγοριανά.
- 5) Εννοεί γνωστούς-του φίλους ή και συγγενείς, όχι όμως σπιτικούς.
- 6) Τους 2 τελευταίους στίχους ο Κ. Λιάπης (όπ. π.) συμπύκνωσε σε έναν στίχο, έτσι:
«σαν κυπαρίσσι χριστιανή, σαν άγγελος ωραία».

Ασημένια στέφανα από το ναό ΑΓΙΑ ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ της Μακρινίτσας (Φωτ. Γ. Αγραφιώτης).

Βλέποντας, όμως, το παράταιρο της παρομοίωσης «σαν κυπαρίσσι χριστιανή», ανοίγει παραπομπή, για να σημειώσει: «Ασφαλώς πρόκειται για ένα από τα αυθαίρετα συμπληρώματα της Ευθ. Βάκατου ή του άντρα-της σε κενό της μνήμης της πρώτης, για να αποκατασταθεί μετρικά ο ακρωτηριασμένος από τη λήθη στίχος».

7) Δηλαδή: έμπιστοι, πιστοί.

8) Ο Κ. Λιάπης (όπ. π.) «ποτειν», αλλά αμφιβάλλοντας για την ορθογραφία της λέξης, βάζει ερωτηματικό.

9) Τα αποσιωπητικά είναι του χειρόγραφου και μπαίνουν στη θέση του α' ημιστιχίου, που λείπει. Δεν το θυμόταν.

10) Ο Κ. Λιάπης (όπ. π. σημειώνει «ακρογιάλυ»).

11) Ασφαλώς πρόκειται για κάποια πολίχνη. Ίσως, όμως, το σωστότερο είναι «του αλγερινού ή τούρκω», διότι τη λέξη «αλγερινού» τη σημειώνει ο Βάκατος, πιθανόν διορθώνοντας, στο τέλος του στίχου.

12) Δηλαδή: φυσούσε άγρια.

13) Δηλαδή: συναντάει.

14) Τα όργανα, τα λαλούμενα.

15) Συναντήσω.

16) Υποψιάζεται.

17) Ο Κ. Λιάπης (όπ. π.) γράφει: «σ' έστευλα» με ερωτηματικό.

18) Έχω συλλέξει μερικά τέτια δημιουργήματα.

19) Ο Κ. Λιάπης (όπ. π.) το θεωρεί ανεπιφύλακτα παραλογή.

20) Βλ. «Ελληνική Λαογραφία». Μέρος Α' Αθήναις 1923, σελ. 77.

21) Βλ. Ν. Γ. Πολίτης. Δημοτικά Τραγούδια. «Πάπυρος». Αθήναι. σελ. 64

22) Είναι οι: Μορφούλα Μακρή (1873-1964), Ευθυμία Φιλικούτσου (1877-1970) και Αθηνιώ Κ. Παπαδήμου (1882-1975).